

svému prospěchu hojně využívá právě jenom kapitál ke zvýšení rozsahu vyvlastňování výsledků práce pracujících).

Už z historie ovšem víme, že otrok si neuměl představit společnost bez otrokářů (kdo by mu poskytl živobytí?), nevolník si neuměl představit život bez krále a svého pána (kdo by mu poskytl půdu pro jeho živobytí?) a dnešní námezdník, občan, zcela osvobozený od jakéhokoli produkčního majetku, si neumí představit život bez svého zaměstnavatele (kdo by mu platil mzdu, nezbytnou k jeho živobytí?). Český otrok moderní doby. Přes všechno „otevření hranic“ je mu materiálně i vzdělanostně (díky našim masmédiím) znemožňováno uvídnět z české kotliny pohyb ve vyspělém světě. A tož svou představu budoucnosti stále spojujeme s industriální civilizací, centrálně plánovitě řízenou genální vládou odborníků (kognitářů). Naše velkokapacitní montovny a bahtiny, rozvinutá šedá ekonomika, bobtnající nezaměstnanost, všeobjímající zadluženost a šířící se bezdomovectví: jak si v takových podmínkách představit, že *osvobozená práce v sociotvorných (tj. družstevních) podnicích dokáže přirodní bohatství lidské tvorivosti využít daleko efektivněji a ohleduplněji*, nejen k uspokojování momentálních individuálních lidských potřeb, ale i k potřebné společenské akumulaci prostředků pro zajištění vývoje budoucnosti? Jak si něco takového představit v podmínkách, kdy po více než dvacetiletém „svobodném kapitalistickém vývoji“ svolává premiér lid do boje za zvýšení konkurenceschopnosti a inovace zcela stejné, jako kdysi „totalitní vlády“ (starší generace si jistě vzpomene na ekonomický evergreen pana prof. F. Valenty v dobách socialistického státního kapitalismu). I tady platí připomínka výroku slavného klasika Slavoje Žižeka: „Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška.“

Zatím se ale zdá, že rúže pro realistickou vizi řešení palčivých problémů naší dnešní společnosti hned tak nerozkvetou úsilím českých myslitelů. Ani ty oranžové, ani ty rudé. Z čeho asi by měl být zhotoven žebřík, který by nám dovolil nahlédnout přes hradbu našich hor do zemí, kde upevňující se nová materiálně technická základna už vyjevuje možnosti svého využití pro další historický pokrok v emancipaci pracujících? Nebo snad budeme muset projít nejdřív novým peklem nějakého fašistického zotročení (což nové technologie samozřejmě také umožňují) až do samého konce tohoto závodu ke dnu?

HODNOTY A PRINCIPY DRUŽSTEVNICTVÍ

Úloha družstev v podpoře demokracie, zaměstnanosti a malé ekonomiky. Proč a jak začít s družstevním podnikáním?

Magdalena Hunčová (Klub samosprávného lidového podnikání)

Úvodem

Co je to družstvo, otáží se mnozí z nás, neboť dodnes tu přežívá zpolitizovaná představa o „totalitních“ jednohutých zemědělských družstvech typu sovětského sovchozu. Proč bychom si měli z něčeho takového brát příklad?

Nehledě na to, že nic není jen černé nebo bílé, dodnes u nás existuje, a často úspěšně hospodaří, řada družstev v různých oborech, která přecháela centrálně plánovanou ekonomiku totalitního období, ekonomický tlak globalizovaného trhu i nevdli našich vlád po roce 1990. Ve světě je družstevní spolčování a hospodaření celkem běžné; družstva přitom bývají podporována jak pravíci, tak levíci, neboť právě ona jsou projevem jak demokratickosti, tak podnikavosti nejširších lidových vrstev. Chytré státy podporují družstva proto, aby se lidé mohli o sebe postarat ve spojení sami, stačí jim k tomu vytvořit příznivé podmínky. Mnohé státy proto poskytují daňové úlevy na výnosy vytvořené družstvem na trhu, neboť vědí, že družstvo své zisky použije především k stabilizaci svého hospodaření (vkladem do rezervního fondu), k podpoře sociálních potřeb svých členů a komunit a k rozvoji družstevnictví obecně. Šetří tak státní kasu. Mnohé státy evropské patnáctky mají družstevní principy v ústavě, mají zakotveny principy družstevní identity v zákonech či dokonce mají pro rozvoj sociální ekonomiky, již je družstevnictví součástí, samostatné ministerstvo. Ačkoliv OSN, OECD i Evropská komise doporučovaly zemím střední a východní Evropy podřezat si družstevní sektor i po roce 1990 jako „státní poklad“, situace se tu vyvíjela poněkud odlišně od těchto doporučení – vlády spíše respektovaly doporučení Mezinárodního měnového fondu ohledně zásadní privatizace. Družstva dnes u nás nemají svůj zákon, jejich regulace obchodním zákoníkem je jen politickým ústupkem opozici. Družstevní majetek, který je svou podstatou soukromým vlastnictvím spolků a měl by být proto v tržní ekonomice vládou respektován, byl z vůle státu transformačním zákonem 42/1992 Sb. přiváňzován na soukromý majetek individuální (což je markantní zejména

u družstev bytových). Kterási akademická studie svého času dokladovala, že na transfornaci vydělali pouze notáři, neboť na jejich služby padlo až 40 % majetku zemědělských družstev. Mnohá družstva přežila a mnohá prosperují. Už to samo o sobě dokládá sílu družstevní ekonomiky jako takové.

Dnes, v době finanční krize, se znovu ohlížíme k družstevním myšlenkám a praxi, protože právě družstva se zdají být tím fenoménem, který dokáže svým členům průchod krizí usnadnit. Evropská komise dokonce nedávno doporučila svým členům podporit příměnu krachujících podniků na družstva a podniky vlastněné svými zaměstnanci všude tam, kde je vysoká nezaměstnanost. Nelze také přehlédnout, že masivní financování rozvoje sociální ekonomiky v období 2007 – 2013 z Evropského sociálního fondu mělo rozvoj družstevního sektoru významně podpořit. Je na vině hlubší neznalost pojmů, anebo je to politická nevěda, že u nás aplikace uvedeného doporučení ani k dostatečné účelnému využití zdrojů z těchto fondů nedošlo?

Pojmy, principy a hodnoty družstevnictví

Družstvo je anglicky "cooperative", chorvatsky "zadruga". První název se týká hospodářeni, druhý název společenství osob, které se k činnosti sdružily. Starý rakouský zákon, který platil i v našich zemích, se nazýval *zákon o vydělkových a hospodářských společenstvech*. "Vydělek" tu znamenal výnos z aktivit vedouc k obživě osoby a její rodiny, "hospodářský" znamenalo, že se užítka dosahovala prostřednictvím nějaké ekonomické aktivity, často na trhu. Zajímavé definice najdeme i ve slovnících a encyklopediích. Základní představu, a nejen o tom, co je to družstvo, ale také o tzv. sociálním podniku, si můžeme vytvořit zejména prostředováním Deklarace družstevní identity vydané Mezinárodním družstevním svazem (ICA) v roce 1995.

Družstevní identita autentických družstev podle deklarace ICA (1995)

Definice: Družstva jsou autonomní asociací osob dobrovolně sdružených za účelem jejich společných ekonomických, sociálních a kulturních potřeb a aspirací, skrze jimi vlastněný a demokraticky řízený podnik

Základní znaky: Družstva jsou založena na skutečné svépomoci, svépřátvnosti, demokracii, rovnosti, členství a solidaritě

Principy: Družstevní principy jsou směrnicí družstevních hodnot v praxi, a to:

1. princip: Dobrovolné a otevřené členství: Družstva jsou dobrovolnými organizacemi, otevřenými všem osobám schopným využít jejich služby a ochotným akceptovat odpovědnost plynoucí z tohoto členství, a to bez ohledu na pohlaví a bez sociálních, rasové, politické či náboženské diskriminace.

2. princip: Demokratické (členská) rozhodování: Družstva jsou demokratickými organizacemi, ovládanými svými členy, aktivně participujícími na strategii družstva a na jeho rozhodovacích procesech. Muži a ženy, činní ve volené reprezentaci, skládají

úcty členské základně. Členové družstva mají primárně rovná volební práva (jeden člen – jeden hlas) a družstvo je demokraticky organizováno na všech úrovních.

3. princip: Ekonomická participace členů: Členové rovně přispívají ke kapitálu svého družstva a demokraticky jej řídit. Alespoň část kapitálu je obvykle ve společném majetku družstva. Členové družstva obvykle dostávají omezené náhrady za upsaný kapitál, pokud je dostávají vůbec a pokud je tento podílnou členství. Členové umisťují přebytky do vybraných nebo všech následujících užtůků: pro rozvoj jejich družstva, nejlépe do zvýšené rezervy, kterých část může být nedělitelná; ~~pro~~ ku prospěchu členů podle podílu jejich účasti v záležitostech družstva; a k podpoře ostatních aktivně schválených členstvem.

4. princip: Autonomie a nezávislost: Družstva jsou autonomní, svépomocné organizace řízené vlastními členy. Uzavírání smluv s jinými organizacemi včetně vlád, nebo zvyšování kapitálu z externích zdrojů, musí být vedeno v rámci demokratického rozhodování členy družstva a podpory družstevní autonomie.

5. princip: Vzdělávání, výcvik a informace: Družstva zajišťují vzdělávání a výcvik svých členů, volené reprezentace, manažerů a zaměstnanců tak, aby mohli efektivně přispívat k rozvoji jejich družstva. Informují širokou veřejnost – zejména mladé lidi a vůdčí osobnosti – o podstatě a výhodách družstevnictví.

6. princip: Kooperace družstev: Družstva prospívají svým členům co nejefektivněji a posilují družstevní hnutí, spolupracujíc společně na úrovni místních, regionálních a mezinárodních struktur.

7. princip: Společenský prospěch: Družstva pracují ku prospěchu (trvale udržitelného) rozvoje svého širšího společenství v rámci politik schválených svými členy.

Zdroj: <http://www.ica.coop/coop/principles.html> (1. 10. 2002) – autorský překlad Magdalena Hunčová

Ve Slovníku naučném F. L. Riegera z roku 1862, tj. před vydáním „c.k. družstevního zákona“, nalezneme tuho definici: „V článku Spolčování poukázali jsme k tomu, kterak ovšem možná jest reakce se strany mužův práce proti úkazu moderního života hospodářského, že nyní velký kapitál jednotlivcův stal se pánem práce tím, že jejího spolčování zmocnil se co páky svých účelův vlastních. Poukázali jsme též k tomu, že prakticky provéstí dá se takováto reakce tím, když mužové práce spojí své malé kapitály v kapitál velký a svoji kombinovanou práci podrobí tomuto vlastnímu velkému kapitálu...“¹

Roku 1873 byl vydán Zákon 70/1873 ř. z. o vydělkových a hospodářských společenstvech, který ještě pojem družstvo nepoužívá. V § 1 se konstatuje: „Ustanovení tohoto zákona dlužno použiti na spolky s neuzavřeným počtem členů, jejich účelem jest podporovati vydělek nebo hospodářství svých členů společným provozováním závodů nebo poskytováním úvěru (společenská vydělková a hospodářská), jako jsou spolky záložní a úvěrní, spolky pro nákup surovin a skladářství, společenstva výrobní, spolky spotřební a společenstva bytová a pod.“ Judikatura k tomuto paragrafu vysvětlovala, že tyto spolky nejsou obchodní společnostmi, nemohou být tedy zapísány do obchodního rejstříku.

Družstva jsou dnes ve světě a Evropskou komisí chápána jako součást tzv. *sociální ekonomiky*,

¹ Rieger, F. L. (1862). *Slovník naučný*, díl osmý. Praha: I. L. Kober. Praha s. 178

jako specifický *sociální podnik* (ve svém obsahu, nezavisle na své právní formě), a to vedle *vzájemné podpůrných spolků a/nebo fondů a sdružení* (osob a/nebo zájmu).

Sociální zde znamená socioborný, podporující růst sociálního kapitálu zejména místních komunit a společenstev, obcí.

Ekonomika znamená činnost spojenou s hospodařením s aktivy a pasivy.

Podnik znamená inovativní organizovanou aktivitu, kde osoby (ve sdružení) jsou aktivní a ochotné nést příslušná ekonomická rizika.

Družstvo (tito sociální podnik) je tedy charakteristické svou *dvójakostí*, tj. tím, že je zároveň *společným osob* (ke společnému užítku) a zároveň *podnikem*, ovládaným tímto sdružením, resp. spolkem.

Je založeno na *členském základě*, kde členové rozhodují demokraticky,² na principu 1 člen = 1 hlas. Tito členové si ustavují pro společné rozhodování a hospodaření *stanovy* (kde si uvedou vše, co není v jiných specifických zákonech, tj. způsob volby a rozsah odpovědnosti svých zástupců, záležitosti týkající se vstupu nových členů, členského vkladu, ukončení členství, způsob rozhodování o svém podniku a jeho ctech a rozdělení zisku apod.). Vnitrodružstevní demokracie je však náročná. Na registraci rozhodovacích postupů a rozhodnutí (tedy na průkaznost a organizaci), na čas. Vždy tu musí být nějaká vůdčí autorita a myšlenka, která je v čele či v pozadí. Členové se účastní členským vkladem, často odpovídají až do výše celého svého jmění.

Družstvo je zásadně otevřené pro všechny zájemce, bez ohledu na věk, pohlaví, rasu, národnost, politickou či náboženskou příslušnost. Jak se bránit, aby tato otevřenost nevedla k nepřátelskému převzetí či k "rozmělnění" soudržnosti a odpovědnosti? Lze ji efektivně omezit např. ustanovením ve stanovách, že členem se může stát jen ten, kdo je důvěryhodný (např. již v družstvu předtím pracoval nebo se účastnil spotřeby), že je odborně způsobilý vykonávat práci v družstvu, kooperovat nebo se jinak účastnit (stanovy průmyslového družstva v Matrei, Rakousko)³. Členové mohou ze stanov ručit i další roky po ukončení členství. Členství je obvykle dobrovolné (společensktva vlastně bytových a nebytových jednotek mají členství ze zákona povinné).

Družstvo by mělo být zásadně autonomní na vládách a jeho členové by měli dokonce rozhodovat také o všech smlouvách a dohodách s "třetími" osobami. Na druhé straně se musí orientovat na trhu a být konkurenceschopné, a družstevnictví byvá také politicky zneužíváno (pozitivně či negativně). Například dánská vláda proto nechává veškeré vnitřní normy farmářských družstev na členech, resp. na jimi přijatých stanovách – jde přece o zájmy a odpovědnost těchto členů. Společným farmářům je ponecháno právo rozhodnout, koho jmenují ředitelem svého podniku (např. mlékárny anebo jatek) a jak naloží s výnosy podniku – jak se ocení dodávky v daném množství a kvalitě, a kolik bude činit odměna ředitele (ten rozhoduje o tom, koho zaměstná, co vyrobí, kde to prodá a odpovídá za dožítí hospodářských a daňových zákonů).

Družstva by měla vytvářet síťe a kooperovat s jinými družstvy, jejich centrály, bankami a dalšími neziskovými subjekty – to je jejich konkurenční výhoda na trhu. Měla by dbát na

2 Demokraticky lze rozhodovat, ovládat, nikoli třít – spojení "demokratické řízení" je jen nesprávným překladem z angličtiny, znamenajícím pochopit pojem a jev. Viz také Hurcová, M. (2007): *Manažerské účetnictví*. Ostrava: Mitrigo.

3 Abrahámová, V. (1996): *Několik poznámek ke stanovám výrobního družstva v Matrei. Otázky hospodářské samospady*. KSLP, Praha (použito stanov „der Genossenschaft, GWM-Genstewerk, Matrei z roku 1990), s. 27-30

vzdělávání svých členů, funkcí a zaměstnanců, měla by přispívat k ekonomické, sociální a kulturní úrovni svého společenství, obce, regionu, národa, státu.

Družstva jsou ve světě ceněna jako "škola malé demokracie a malého podnikání", jako "obráncé morálky a nositelé důvěry", jako "humanizátor trhu" a "umravňovatel vkladů". Předpokládá se, že čím strukturovanější je občanský sektor, jehož jsou družstva legitimní součástí, čím více je viditelný členský prvek a prvek vzájemné podpory a svépomoci, o to je vyšší úroveň důvěry v dané společnosti. Tato důvěra je nezbytná pro civilizovanost celé společnosti a ekonomiky, pro hladké fungování smluvních vztahů na trhu. Koresponduje to pozitivně s tzv. odpovědností vlády (government accountability) a negativně s prokorupčností prostředí a tendencí k totalitě. Je tedy mnoho důvodů (kromě těch praktických, jako je zaměstnat sebe a další osoby, užít se), proč vědět, co to družstva jsou, proč jejich rozvoj podporovat a proč je zakládat či do nich vstupovat. Bližší k problematice družstevních hodnot a mezinárodních souvislostí, k financování aktivít družstev v rámci alternativních finančních zdrojů či z vládních prostředků, a také k právním otázkám zakládání a existence družstev, včetně očekávaných změn z rekonstrukce občanského práva, se věnují další příspěvky tohoto sborníku.

Jak začít

Pokud má být založeno nové družstvo, a platilo to tak i v dobách rozkvětu tohoto sektoru u nás za první republiky, platí to i v mnoha zemích světa dodnes, musí si zájemce či zájemci promyslet následující body:

Vize - jaké a či ambice, potřeby nebo tužby chceme naplnit, a také, jaké zdroje (věcné a lidské) na to máme k dispozici. K ujasnění může napomoci tzv. SWOT analýza (vnitřní a vnější příležitosti, vnější nedokonalosti a vnější hrozby), případně první kroky tzv. sedmikrokového rozhodovacího algoritmu (1. kdo jsem, kde jsem, a co mohu, dokážu a chci; 2. jaký je můj cíl – v alternativním vyjádření: 3. shrmažďování informací, hodnocení, výběr optimálního cíle a cesty k němu; 4. organizace postupu vč. ekonomické rozvahy a ustavení struktury vč. zpětných zerkob; 5. realizace záměru)⁴. Je vhodné ujistit se "jak a proč to dělají jinde" u nás a ve světě, jaké pro zamýšlenou aktivitu platí zákonné normy, jaká je situace na trhu atd. Vhodné je také najít takové know how, které umožní naplnit "tržní mezeru", trvalejší výnos a zajištění i sociálních potřeb členů a jejich komunit.

Realizace – výběr vhodné právní formy, ustavení organizace v souladu se zákony – sestavení přípravného výboru a návrhu stanov, splnění podmínek registrace, nábor členů a zaměstnanců, získání zdrojů financování pro start (zejména členské vklady, dary, dotace a projektové podpory, vhodné úvěry a půjčky) a zdrojů financování provozu (většinou svépomoci členů a zaměstnanecké práce, kooperace ke snížení nákladů, výnosů z realizace výkonů na trhu, parame-trické dotace atd.), zajištění tvorby fondů, tvorbě "poštar" hospodaření (rezervní fond, u nás také nedělitelný fond apod., včetně vzájemné podpůrných fondů sdružených v sítích a sdruženích). Členové by měli očekávat zejména mzdu, jsou-li současně zaměstnanci, která může být vázána i na výkon (tzv. Lohnvidenda, zde se nejedná o divydendu ze zdaněného zisku), případně "restituce" u spotřebních družstev či jiné výhody jako odměnu za spotřebu výkonu družstva apod.

4 Hurcová, M. (2007): *Manažerské účetnictví*. Ostrava: Mitrigo

Úloha družstev v podpoře demokracie, zaměstnanosti a malé ekonomiky: Proč a jak začít s družstevním podnikáním?

Kontrola – v družstvech je obvyklé, že mají vedle voleného představenstva též volenou kontrolní komisi, která dohlíží na správnost dodržování pravidel při rozhodování a na hospodaření družstva. Dříve u nás a dosud v jiných zemích fungoval také tzv. institut revize, kdy se revidovalo, zda družstvo je dosud družstvem a nestává se svou podstatou již jiným subjektem (akciovou společností, komanditní společností či příspěvkovou organizací apod.), a zda tedy je nárok na specifické zacházení státu s družstvem.

Právní forma družstva ještě nezajišťuje naplňování jeho družstevních hodnot. Pro poněkud chudé a zároveň nepřůhledné právní prostředí v ČR se jako družstva mohou etablovat i organizace s jinými zájmy, včetně dosahování zisku z vloženého kapitálu či z nízkových obchodů, a naopak formu družstva mohou zvolit i organizace, které nenalezly vhodnější právní formu (např. nejméně podporný fond, podnik vlastněný zaměstnanci apod.). Případně obsahem svých hodnot se může "družstvo" realizovat jako např. občanské sdružení, zakládající k naplnění potřeb a ambic svých členů a jejich komunit různé školské právníké osoby, s.r.o., apod. – viz např. Arkadie, společnost pro komplexní péči o zdravotně postižené, o.s., Templice (<http://www.arkadie.cz>).

Dovětek

Družstva jsou u nás dosud přitažlivou formou sdružování a hospodaření, jak dokládají příklady nově vznikajících družstev, viz například webové stránky Svazu českých a moravských výrobních družstev – sociální družstva. Dobrým příkladem může být například Družstvo lékáren Jihlava (<http://www.dlekaren.cz>), 1. Severočeské družstvo zdravotně postižených v Děčíně (<http://www.1sdzp.cz>), či Templářské sklepy Čejkovice, vinařské družstvo (<http://www.templarske-sklepy.cz>). Tih ani stát jim existenci neulehčuje, a přece fungují. Nelze počítat s tím, že by se družstva mohla stát nástrojem politického převzetí mocí levňář, anebo vzorem podnikání na trhu pro neoliberaly. Lze však mít za to, že jejich úloha a hodnoty jsou dosud aktuální, a možná aktuálnější nežli před několika lety. Nové příbly družstva tzv. sociální, například potřebují i třetích osob za podpory vlády – například zaměstnávání a socializaci imigrantů v Itálii, zakládání školek a domovů důchodců ve Švédsku, družstevní nemocnice v Japonsku, či aktivní příspěvek potřebných družstev k podpoře ekologie (náklad nad 14 tun musí po železnici ze zákona podpořeného těmito družstvy), podpora zaměstnanosti družstevní korporaci Mondragon v Baskicku – Španělsko, či zajištění koloběhu peněz vydělaných na venkově tamtéž (šité Raiffeisen v Rakousku).⁵

Literatura:

Abrahamová, V. (1996): Několik poznámek ke stanovám výrobního družstva v Matrei. Otázky hospodářské samosprávy. KSLP, Praha
Hunčová, M. (2006): Družstva a jejich role v tržní ekonomice. Ústí nad Labem: UJEP;
Hunčová, M. (2007): Manažerské účetnictví. Ostrava: Mirago

5 Hunčová, M. (2006): *Družstva a jejich role v tržní ekonomice*. Ústí nad Labem: UJEP; Hunčová, M. (2007): *Sociální ekonomika a sociální podnik*. Ústí nad Labem, UJEP; Hunčová, M. (2010): *Ekonomický rozměr občanské společnosti*. Praha: Wolters Kluwer ČR

Hunčová, M. (2007): *Sociální ekonomika a sociální podnik*. Ústí nad Labem, UJEP;
Hunčová, M. (2010): *Ekonomický rozměr občanské společnosti*. Praha: Wolters Kluwer ČR
Rieger, F. L (1862). *Slovník naučný*, díl osmý. Praha: I. L. Kober. Praha
<http://www.1sdzp.cz> (20.5.2012)
<http://www.arkadie.cz> (20.5.2012)
<http://www.dlekaren.cz> (20.5.2012)
<http://www.ica.coop/coop/principles.html> (1.10.2002)
<http://www.templarske-sklepy.cz> (20.5.2012)

Kontakt:

Ing. Magdalena Hunčová, Ph.D.
KSLP, Praha
mhunцова@hotmail.com